

УДК 821.161.2-3.09Б. Антоненко-Давидович:316.4.063.6

АВТОДЕСТРУКТИВНЕ ПОГРАНИЧЧЯ У ТВОРАХ БОРИСА АНТОНЕНКА-ДАВИДОВИЧА

Максим НЕСТЕЛЄСВ

*Донбаський державний педагогічний університет,
вул. Г. Батюка, 19, Слов'янськ, Донецька обл., 84116, Україна,
e-mail: westalker@ukr.net*

Досліджено деструктивну взаємодію колективної ідеології з індивідуальною психологією у прозі Бориса Антоненка-Давидовича. Вказано на важливість мікросоціального конфлікту особистості з суспільством як основного мотиву автодеструктивної поведінки персонажів письменника.

Ключові слова: автодеструкція, суїцид, депресія, художній суб'єкт.

Ідеологічна перебудова суспільства, прагнення пристосуватися до модерних процесів, суб'єктно-об'єктна конфліктність відображені в багатьох творах модернізму за допомогою складних і неоднозначних образів. Суїцидальні риси характеру не можна збагнути ізольовано від деструктивних процесів соціуму. Суб'єктно-об'єктна взаємодія виявляє й допомагає утвердити ціннісні орієнтації, норми, установки, комунікативну програму й моделі поведінки. Водночас агресія й деструкція починають грати провідну роль у системі людських мотивацій тоді, коли існує авторитарна атмосфера в сім'ї й суспільстві. Агресивне самоствердження фігурує в тих екстремальних ситуаціях і ситуаціях суспільної напруженості, які масово продукувала більшовицька система, а саме різні форми агресивності: арешти, розстріли, убивства тощо. Література як форма самоусвідомлення прагнула відобразити депресивний синдром особистості у психогенно небезпечному оточенні, тобто відобразити «сукупність пристосовницьких реакцій організму людини, які виконують захисну функцію і виникають у відповідь на значні за силою і тривалістю несприятливі впливи» [5, 91].

В оповіданні Бориса Антоненка-Давидовича «Синя Волошка» (1927) показано якраз ці депресивні наслідки «божевільної офіри в ім'я прийдешніх невідомих днів» [1, 36]. У творі дівчина Саня, член підпільного ревкому, згоджується віддатися ротмістру Воронову, щоб врятувати ув'язнених товаришів. Із «наївного, хорошого дівча» [1, 21], стаючи «маленькою, але такою великою жінкою» [1, 41], вона розчаровується в самій можливості чистого кохання і отруюється. Її «по-дитячому наївна самоофіра» [1, 39] в оповіданні показана очима оповідача, причому автор наголосив на дзеркальності цих образів. Оповідач зве Саню Синьою Волошкою, а вона його – Васильком (квітка «волошка» російською якраз і є «васильком»). Сам Василь, закохуючись, вважає її своєю символічною й ідеальною молодістю: «Мій, сполоханий ранком дитячий сон»

[1, 28]. Він зазначає: «В синіх очах (я помітив це давно) відбилися мої непережиті за гасівкою юнацькі вечори й недосяжне небо моїх юнацьких мрій» [1, 26]. Усе це потрібно письменникові, щоб пояснити її суїцидальний вчинок, на який вона йде заради інших, відчуваючи себе з ними єдиним цілим, проте демонструючи неможливість безболісно розчинитись у суспільному самозабутті. Оповідач, відчуваючи свою єдність із Саною, теж засуджує байдужість цього нового світу: «Їм легко дивитись, як розіпнуть її тіло і мою душу» [1, 35]. Її індивідуальна самопожертва заради колективної ідеї, заперечення особистого права на кохання заради комуністичних ілюзій призводить до того, що, виконуючи «гідке» [1, 41] завдання, вона втрачає віру в платонічні стосунки без «шелесту споду життя» [1, 27]. Синя Волошка неспроможна пристосуватися до інтимної порожнечі, заповненої абсурдними ідеологічними гаслами, і тому вбиває себе: «Не можу... Немає тепер уже нічого» [1, 41]. Вона жертвує собою заради заперечення несправедливості в міжстатевих стосунках, але це все обертається для неї самозапереченням, зневірою в коханні як самопожертві, яку цінує лише ревком. Прагнучи поєднатися з Іншим (коханим чоловіком і революційним рухом) на засадах рівноправності, вона натомість зіштовхується з банальним використанням жіночого тіла й брутальним нехтуванням потреб жіночої душі. Буремний пореволюційний час трансформував уявлення про жіночу й чоловічу тілесність, призвів до їхньої символічної дифузії (варто пригадати хоча б, оповідання «Кіт у чоботях» Миколи Хвильового). Унаслідок чого на жінку було покладено додаткові обов'язки, що майже ні в чому не відрізнялись від чоловічих, а це нерідко призводило до конфліктів, подібних до тих, що і зобразив письменник.

У творах Б. Антоненка-Давидовича депресія персонажів нерідко зумовлена їхньою дезадаптацією у більшовицькому суспільстві. Наприклад, у повісті «Тук-тук» (1925) зображено депресію телеграфного працівника Василя Гусятинського, який, заповнюючи анкету, «почував себе перед кимось винним» [3, 377] через своє походження, адже його батько – священик. Образ нового суспільства в його уяві – загрозовано-каталогізований, це якась чужорідна ієрархія незрозумілих цінностей: «Життя запшонилося, запеперилося й розклаталося на класи, категорії, пайки» [3, 380]. У стані хронічного страху «шкуратаючої руки» [3, 383] партії йому не лишається нічого, окрім безсилої ненависті: «Злостився на весь той новий, але такий чужий йому світ, що перевернув шкереберть усе дотеперішнє його життя» [3, 386]. Настійне почуття провини і страх навколишнього світу, на чолі якого «стоїть розхристаний, непереможний більшовик» [3, 391], загострюють болісне переживання Гусятинським його чужості, що призводить до депресії й пошуків самозабуття. Наприкінці повісті він, бажаючи смерті як повернення до спокійного минулого, прагне піти на могилу своєї дружини, оскільки «в могилі тепло, як і під шинелею, в могилі тихо і ніщо не турбує» [3, 414]. Світ, який зобразив Б. Антоненко-Давидович крізь призму християнських цінностей, це світ деморалізований, де більшовики показані «мудрі, хитрі й непереможні, як сам Сатана!..» [3, 391]. У Василя Гусятинського потяг до смерті (а конкретніше – парасуїцидальна поведінка) активізується під впливом депресивного стану, викликаного дезадаптаційним синдромом. Багато в чому Гусятинський схожий на персонажа-літератора Леоніда Останкіна

з оповідання російського письменника Пантелеймона Романова «Право на життя, або проблема партійності» (1926). Вони обидва є «попутниками» в соціальному плані й доволі типовими художніми характеристиками для літератури цієї доби. У П. Романова Останкін (прізвище персонажа, безперечно, символічне) відчуває постійний страх: «Раптом щось може похитнутись» [6, 162]. Боючись, що хтось може дізнатись про його ідеологічну індиферентність, він під час перших же натяків на можливість розкриття цієї таємниці труїться опіумом. Окрім того, розмірковуючи про можливі допити, на яких його можуть спитати, «з ким ти і проти кого?», Останкін усвідомлює, що єдиною відвертою відповіддю для нього може бути лише: «З вами і проти себе» [6, 171].

У повісті «Смерть» Б. Антоненко-Давидович на прикладі Костя Горобенка (1927), який, як і Останкін, теж здатен піти проти себе, показував складність депресивної ситуації. Горобенко був українським націоналістом, головою повітової філії національного союзу, а його батько мав два будинки. За нових пореволюційних обставин він хоче «мізерною шкодою... купити собі нове сумління» [2, 78] – стати більшовиком. Його кумир – голова повітової ЧК Зіверт, «той, хто цілком перейшов межу вчорашнього». Єдиним шляхом до набуття нового поважного комуністичного статусу Горобенко вважає тільки смерть: «Життя, нове життя, Костю, купується кров'ю, добувається смертю...» [2, 141], тому «треба вбити. Сміливо й одверто, без жодних вагань і сумнівів, тоді можна буде сказати самому собі: Я – більшовик...» [2, 56]. Цікаво, що вбити він хоче саме повстанця, тобто таку людину, якою був сам. Отже, його дії в символічному плані спрямовані на заподіяння фізичної та психологічної шкоди своєму Я, що він усвідомлює так: «Ти мусиш, Костю, стрілять в позавчорашнього самого себе» [2, 137]. Спочатку агресія Горобенка скерована назовні, але швидко набуває паталогічних ознак: він, наприклад, здатний захоплюватись красою мертвого тіла комуніста Чернишова. Деструктивне самоствердження (згодом він розстрілює козівських багатіїв) відчутно відрізняється від нормальної агресивності, пов'язаної з наступальністю, необхідною для досягнення мети. Конфлікт повісті так і не має остаточного розв'язання, бо Горобенко лишається на межі норми та психічного розладу, оскільки агресія починає руйнувати його свідомість.

Знаково, що й у пізній творчості Б. Антоненко-Давидович продовжував осмислювати суїцид. У творі «Хай спиниться чудова мить!» (1978), який завершує «Сибірські новели», виведено унікальну постать самогубця Феді, котрий убиває себе 17 травня 1913 року в радісному настрої. Оповідач у новелі реконструює можливі обставини та причину смерті хлопця, водночас розмірковуючи про ймовірні мотиви суїциду: «Але ж кінчають життя самогубством – з розпуки, з одчаю, з безвиході, невже можна накласти на себе руки з радості?» [4, 408]. Відповідь на таємницю смерті захована у Федіному захопленні віршами російського поета Костянтина Бальмонта (який, до речі, теж намагався декілька разів накласти на себе руки). Фаустівське бажання зупинити існування на найвищій точці задоволення буттям, винесене в заголовок твору Б. Антоненка-Давидовича, у хлопця пояснене страхом завтрашнього дня й несправедливого життя загалом, страхом розчарування в неповторності сьогоденного щастя, небажанням залишати цей найкращий день заради невідомого майбуття. У контексті ХХ століття, яке Г. Чхартішвілі визначає як «століття самогубств» [7, 34], бальмонтівські рядки, що

так вплинули на Федю, звучать доволі символічно: «Пусть завтра будет мрак и холод – / Отдам я сердце лучу...» [4, 408].

Автодеструкція персонажів Б. Антоненка-Давидовича здебільшого викликана негативною ситуацією їхнього життя, що оформлюється як світоглядний конфлікт з соціумом. Опиняючись на своєрідному пограниччі свідомості й несвідомості, коли підсвідомі сили активно впливають на вибір конкретної моделі поведінки, герої письменника нерідко вирішують обрати автоагресивну стратегію взаємодії зі світом. За умов цієї стратегії психологічні протиріччя проєктуються назовні, найчастіше – в об'єкт, що значно більший за самого персонажа, а тому така проєкція стає водночас і самопокаранням. Через неможливість адекватної адаптації до цих обставин, художній суб'єкт убиває себе або провокує інших, щоб вони його вбили. Деструктивна ідеологія суспільства у текстах Б. Антоненка-Давидовича завжди показана основною причиною автодеструктивної дезадаптації індивідів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Антоненко-Давидович Б. Синя Волошка / Борис Антоненко-Давидович // Твори : у 2 т. Т. 1. : Оповідання ; Повісті ; Літературний репортаж / [упоряд. : Я. Тимошенко, Б. Тимошенко]. – К. : Дніпро, 1991. – С. 20–42.*
2. *Антоненко-Давидович Б. Смерть / Борис Антоненко-Давидович // Смерть ; Сибірські новели ; Завишені оцінки : Повісті, новели, оповідання / Борис Антоненко-Давидович ; [упоряд. Б. Тимошенко ; передм. Л. Бойка]. – К. : Радянський письменник, 1989. – С. 33–144.*
3. *Антоненко-Давидович Б. Тук-тук / Борис Антоненко Давидович // Твори : у 2 т. Т. 1. : Оповідання ; Повісті ; Літературний репортаж / [упоряд. : Я. Тимошенко, Б. Тимошенко] / Борис Антоненко-Давидович. – К. : Дніпро, 1991. – С. 376–414.*
4. *Антоненко-Давидович Б. Хай спиниться чудова мить! (Замість останнього слова) / Борис Антоненко-Давидович // Твори : у 2 т. Т. 2. : Роман. Сибірські новели. Повісті. Оповідання / Борис Антоненко-Давидович ; [упоряд. : Я. Тимошенко, Б. Тимошенко]. – К. : Дніпро, 1991. – С. 400–409.*
5. *Психологія суїциду : посібник / [за ред. В. П. Москальця]. – К. : Академвидав, 2004. – 288 с.*
6. *Романов П. Право на жизнь, или проблема партийности / Пантелеймон Романов // Повести и рассказы. – М. : Художественная литература, 1991. – С. 161–207.*
7. *Чхартишвили Г. Ш. Писатель и самоубийство. Издание второе, исправленное / Григорий Шалвович Чхартишвили. – М. : Захаров, 2006. – 463 с.*

Стаття надійшла до редакції 15.09.2012

Прийнята до друку 21.02.2013

SELF-DESTRUCTIVE FRONTIER IN THE WORKS BY BORYS ANTONENKO-DAVYDOVYCH**Maksym NESTELYEYEV**

*Donbass State Pedagogical University,
19, D. Batiuk Str., Slavyansk, Donetsk Region, 84116, Ukraine,
e-mail: westalker@ukr.net*

The destructive interaction of collective ideology with individual psychology in Borys Antonenko-Davydovych's prose is examined in the article. The author emphasizes the importance of microsocial conflict of the individual and society as a main motive of self-destructive behavior of the writer's characters.

Key words: self-destruction, suicide, depression, literary subject.

АВТОДЕСТРУКТИВНОЕ ПОГРАНИЧЬЕ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ БОРИСА АНТОНЕНКО-ДАВИДОВЫЧА**Максим НЕСТЕЛЄЄВ**

*Донбасский государственный педагогический университет,
ул. Г. Батюка, 19, Словянск, Донбасская область, 84116, Украина,
e-mail: westalker@ukr.net*

Исследовано деструктивное взаимодействие коллективной идеологии с индивидуальной психологией в прозе Бориса Антоненко-Давидовича. Указано на важность микросоциального конфликта личности с обществом как основного мотива автодеструктивного поведения персонажей писателя.

Ключевые слова: автодеструкция, суицид, депрессия, художественный субъект.